บทที่ 2
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโรงเรียนเกษตรกรจังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้รวบรวมเอกสารและผลงานวิจัยอื่นๆ ไว้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา โดยแยกเป็น 3 ประเด็นดังนี้

1. การมีส่วนร่วม
2. การดำเนินงานของโรงเรียนเกษตรกร
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. การมีส่วนร่วม

1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ (2527 : 185) ได้อธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม หมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ (ความร่วมมือร่วมใจ) โดยกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพ คือ ถูกจังหวะและเหมาะสม (การประสานงาน) กับทั้งกระทำงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่า เชื่อถือไว้ใจได้ (ความรับผิดชอบ) ในการมีส่วนร่วมทั่วไป วันรักษ์ (2531) อ้างโดย ถิรยุทธ (2534) ได้ให้ความหมายว่า การเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของโครงการ หรืองานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนเข้าร่วมจะเป็นเครื่องช่วยประกันว่า สิ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้องการมากที่สุดนั้น จักได้รับการตอบสนอง และทำให้มีความเป็นไปได้มากขึ้นว่า ผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอหน้ากัน และยุวัฒน์ (2526) อ้างโดย สุรินทร์(2536) ได้อธิบายความหมายของการมีส่วนร่วมในกิจกรรม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง และการที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามาร่วมในกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแล้ว จำเป็นที่จะต้องรับปรัชญาที่ มนุษย์ทุกคนต่างก็ปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมกลุ่ม ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า มนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ ถ้ามีโอกาสและ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การชี้แนะที่ถูกต้อง และ นรินทร์ชัย (2538) ได้แปรความหมายของการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 ลักษณะคือ 1) ความหมายกว้างๆ จะหมายถึง การมีส่วนช่วยเหลือโดยสมัครใจการให้ประชาชนเข้าเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจและกระบวนการดำเนินการของโครงการ ตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ 2) ในความหมายเฉพาะเจาะจง หมายถึง การที่จะให้ประชาชนมีทั้งสิทธิ์และหน้าที่ที่จะเข้าร่วมแก้ปัญหาของเขา ให้เขาเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่ม และมุ่งใช้ความพยายามและความเป็นตัวเองเข้าดำเนินการและควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่างๆ เพื่อแก้ปัญหา โดยสรุปว่า การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเป็นการทำให้ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องในหลัก 3 ประการ คือ 1) การประสานงานร่วมมือ (Collaboration) หมายถึง การทำงานร่วมมือกันหลายฝ่าย เช่น อาจจะเป็นการเข้าร่วมแรงงานหรือสมทบเป็นเงินทุนก็ได้ 2) การจัดตั้งองค์กร(Organization) ได้แก่การรวมกลุ่มของประชาชน เพื่อให้เกิดพลังกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรกร สหกรณ์ คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น 3) การให้อำนาจแก่ประชาชน (Empowering) หมายถึง การให้ประชาชนมีโอกาสฝึกหัดการใช้พลังกลุ่ม เพราะประชาชนขาดอำนาจขาดสิทธิที่ถูกต้องหรือไม่มีสิทธิมีเสียง หรือขาดความเป็นประชาธิปไตย เมื่อประชาชนมีหลัก 3 ประการนี้ เขาก็จะมีส่วนร่วมมากขึ้น

จิรายุ (2537) ได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้ว่า “การมีส่วนร่วม หมายถึง ความร่วมมือ (Cooperation) การมีส่วนร่วมในบางสิ่งบางอย่างซึ่งรวมถึงความรับผิดชอบ” และได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า การมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 มิติ คือ

มิติที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าอะไรควรทำ และทำอย่างไร

มิติที่ 2 การมีส่วนร่วมในการเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติตามที่ตัดสินใจ

มิติที่ 3 การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์

มิติที่ 4 การมีสวนร่วมในการประเมินผล

Hay (1985) อ้างโดย จิรายุ (2537) ได้ให้คำนิยามการเข้าไปมีส่วนร่วมในทางสังคม “เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจในลักษณะความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลต่อกลุ่มคน ระหว่างกลุ่มต่อกลุ่ม ซึ่งอาจเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้” นอกจากนี้การมีส่วนร่วมนั้น ยังเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบของกลุ่มด้วย ส่วนไพบูลย์ (2528) อ้างโดย จิรายุ (2537) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การให้ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจดำเนินการ การปฏิบัติการและผลประโยชน์ของการพัฒนานั้นๆ การมีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนตระหนักถึงสถานการณ์ของเขา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

ภายใต้การกำหนดและการดำเนินการของประชาชนเอง เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามีส่วนร่วม รับผิดชอบเรื่องต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับในความสามารถของประชาชนเป้าหมายว่าสามารถพัฒนาได้ ถ้าให้โอกาสและชี้แนะในทางที่ถูกต้อง

สุภางค์ (2533) อ้างโดย จิรายุ (2537) ได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมหมายถึง การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น วางแผนการตัดสินใจดำเนินการ การติดตามประเมินผล การมีส่วนร่วมอาจเป็นการเข้าร่วมโดยตรง หรือสนับสนุนให้ผู้อื่นเข้าร่วม โดยผู้ที่เข้าร่วมอาจอยู่ในฐานะผู้กระทำ (Actor) หรืออยู่ในฐานะผู้รับผลประโยชน์ (Beneficiary) จากสภาพปัญหาที่ได้กล่าวมาพอสังเขป ได้นำไปสู่การสรุปความหมายของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตน ในการจัดการและควบคุมการใช้การกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกและได้พัฒนาความรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกมาในรูปของการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตัวเอง

สุรัสวดี (2528) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่า “การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงหมายถึง การสร้างประชาธิปไตย คืออำนาจแห่งการกำหนดพัฒนาให้แก่ประชาชนในกระบวนการนี้อย่างน้อยที่สุด ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการ กำหนด วางแผน และดำเนินการในเรื่องทั้งปวงอันมีผลต่อการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ และ อนาคตของพวกเขา ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อประชาชนได้อำนาจได้ทรัพยากรพวกเขากลับคืนมา”

Alastair T. White (1982) อ้างโดย สุรัสวดี (2528) ได้ให้คำจำกัดความว่า “การมีส่วนร่วมประกอบไปด้วย 3 มิติด้วยกันคือ มิติที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าอะไรควรทำและทำอย่างไร มิติที่ 2 คือ มีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาการ ลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ มิติที่ 3 คือ มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน” อีกทั้งไวท์ ยังได้เพิ่มเติมว่า สาระสำคัญของการมีส่วนร่วม ประการที่ 4 นำมาพิจารณา คือการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

วิรัช (2530 : 61) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า คือ “กระบวนการที่ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ชาวบ้านทั้งในรูปของส่วนบุคคล และกลุ่มคนต่างๆ ให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม โดย จะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่เข้ามาร่วม เพราะการหวังรางวัลตอบแทน และที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องสอดคล้องกับชีวิต ความจำเป็น ความต้องการ และวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย

นรินทร์ชัย (2538 : 19) ระบุว่าการมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชน เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการและร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้นๆ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

สินธุ์ (2546 : 21) ได้ให้แนวคิดในเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่า ชุมชนจะมีส่วนร่วมในด้านการจัดการและกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว โดยตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว นำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งด้านธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และวิถีการผลิตของชุมชน มาใช้เป็นปัจจัย หรือต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม และมีความยั่งยืนถึง รุ่นลูกรุ่นหลาน

นิรันดร์ (2527 : 182) กล่าวว่าสาเหตุที่ทำให้บุคคลต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ นั้นเป็นเพราะปัจจัยต่างๆ 6 ประการคือ

1. มีความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
2. มีความเดือดร้อนในความไม่พึงพอใจร่วมกัน
3. มีการตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา
4. มีความศรัทธาต่อบุคคลสำคัญ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงเข้ามามีส่วนร่วม
5. มีความเกรงใจต่อบุคคลที่เคารพนับถือ มีเกียรติตำแหน่งจึงเข้าร่วม
6. มีอำนาจบังคับ จากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าใช้การบังคับร่วม เช่น กรณีทาสในอดีต

Chambers, Pacay และ Thrupp (1989) ได้กล่าวถึง ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมทางด้านการพัฒนาการเกษตรว่า เกษตรกรได้รับประโยชน์จากเทคโนโลยีและการพัฒนาไม่เท่ากัน โดยเฉพาะเกษตรกรที่ยากจน

นรินทร์ชัย (2543 : 21) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมตามแนวทางการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนไว้ดังนี้

1. ร่วมค้นหาปัญหาของตนให้เห็นว่าสิ่งใดที่เป็นปัญหา- รากเหง้าของปัญหา
2. วางแผนแก้ไขปัญหาเป็นเรื่องๆ
3. ร่วมระดมความคิด ถึงทางเลือกต่างๆ และเลือกทางที่เหมาะสมเพื่อแก้ไขปัญหาที่วางแผนนั้น
4. ร่วมพัฒนาเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้
5. ร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นๆ
6. ร่วมติดตามการดำเนินงาน และประเมินผลการดำเนินงาน
7. ร่วมรับผลประโยชน์ หรือร่วมเสียผลประโยชน์ จากการดำเนินงาน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

กฤช (2545 : 14) ได้ระบุระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ 11 ระดับดังนี้

1. มีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง
2. มีส่วนร่วมในการรับทราบข้อมูลข่าวสารการดำเนินงานของพรรคการเมือง
3. มีส่วนร่วมในกิจกรรมกับพรรคการเมือง
4. มีส่วนร่วมโดยการเป็นสมาชิกพรรคการเมืองนั้น
5. มีส่วนร่วมโดยการบริจาคเงินและทรัพย์สินแก่พรรคการเมือง
6. มีส่วนร่วมโดยเข้าเป็นกรรมการพรรคการเมืองในระดับต่างๆ
7. มีส่วนร่วมในการติดตามและตรวจสอบการดำเนินกิจการของพรรค
8. มีส่วนร่วมในการประชุมรณรงค์เคลื่อนไหวทางการเมือง
9. มีส่วนร่วมระดมทุนจากแหล่งต่างๆ เพื่อช่วยพรรคการเมือง
10. มีส่วนร่วมเสนอตัวเพื่อสมัครรับเลือกตั้งในนามของพรรคนั้น
11. มีส่วนเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมืองในนามพรรคนั้น

นนท์ (2543 : 56) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ระดับตามขั้นตอนการมีส่วนร่วมดังต่อไปนี้

1. ระดับที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม จัดเป็นขั้นตอนที่รัฐเป็นผู้กำหนด (คิดให้แทน) หรือรัฐเป็นผู้จัดการให้

2. ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง โดยรัฐให้ประชาชนเข้าร่มได้บางส่วน เช่น เป็นที่ปรึกษา เข้าเป็นกรรมการ (แต่เพียงส่วนน้อย) และประชาชนได้รับการปรึกษา (โดยมีการถามความต้องการบ้าง)

3. ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ในระดับนี้ ประชาชนและรัฐมีส่วนร่วมเท่ากัน โดยรัฐถือว่าประชาชนมีฐานะเป็นหุ้นส่วน ประชาชนสามารถ “ควบคุมบางส่วน” ได้ โดยประชาชนคือผู้กำหนดสิ่งที่ต้องการ และร่วมกันจัดการ

Merril-Sand D.,D (1989 : 9-10) ระบุว่าในการมีส่วนร่วมทางการวิจัยเพื่อเผยแพร่เทคโนโลยี โดยเฉพาะทางการเกษตรนั้น เกษตรกรอาจมีส่วนร่วมได้ใน 4 ระดับคือ

1. เกษตรกรมีส่วนร่วม โดยมีสัญญาให้เช่าที่ดิน-แรงงาน เพื่อนักวิจัยใช้ทดลอง (Contract Participation) ทำให้เกษตรกรอาจได้มาใช้แรงงานตนเองในการเตรียมดินหรือในการดูแลผลผลิตระหว่างการทดลองที่มาดำเนินการในที่ดิน-แปลงเกษตรกร ก็นับว่าเกษตรกรพอได้มีส่วนร่วมด้วยบ้าง

2. เกษตรกรมีส่วนร่วมในการตอบคำถามเพื่อให้ข้อมูล เชิงคนไข้เมื่อแพทย์ซักถาม (Consultative Participation) วิธีนี้เกษตรกรมีโอกาสพบนักวิจัยบ้าง (เดิมมักพบเฉพาะนักส่งเสริม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

การเกษตรเท่านั้น) และนักวิจัยก็ซักถามปัญหาแล้วหาทางแก้ไขให้เหมือนคนไข้ที่ไปรับการตรวจอาการจากแพทย์ หรือ ในงานการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมก็จะสุ่มสอบถามจากลูกค้า เพื่อทราบปัญหาความต้องการ แล้วจึงออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ มาสนองความต้องการของลูกค้า

3. เกษตรกรมีส่วนร่วมเสมือนเป็นผู้ร่วมวิจัย (Collaborative Participation) กรณีนี้ให้คำนึงถึงเกษตรกรที่เข้าร่วมวิจัยด้วย ว่าเขาควรต้องมีโอกาสเลือกสิ่งที่จะทดลอง และวางแผนการทดลองในแปลงของเขาเอง

ในงานวิจัยทางการเกษตร จะพบการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในระดับนี้ ประมาณ 1 ใน 3 ของงานวิจัยทั้งหมดในช่วงทศวรรษ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา

4. เกษตรกรมีส่วนร่วมวิจัย เสมือนเพื่อนร่วมวิชาชีพ (collegiate participation) การมีส่วนร่วมเช่นนี้ เป็นวิธีการที่นักวิจัยพยายามจะร่วมสร้างความเข้มแข็งแก่งานวิจัย และงานพัฒนาแก่ท้องถิ่นชนบทที่ยั่งยืน แต่อยู่บนความเสมอภาค คล้ายเพื่อนร่วมวิชาชีพเดียวกัน วิธีการนี้หากนักวิจัยทำได้จะเป็นเรื่องที่ดีมาก คล้ายกับแทนที่จะจับปลาให้ชาวบ้าน แต่เป็นการร่วมกับชาวบ้านจับปลา เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน เพราะเมื่อชาวบ้านพัฒนาความรู้และทักษะงานวิจัยของตนขึ้นมาจนพอจะยอมรับได้ทางวิทยาศาสตร์ ก็เป็นความสำเร็จยั่งยืนต่อไปในอนาคต

1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ถิรยุทธ (2534) แบ่งทฤษฎีการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ

1. ทฤษฎีความเป็นผู้แทน (Representative) ทฤษฎีนี้เน้นความเป็นผู้แทนของผู้นำ และถือว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง และหรือถอดถอนผู้นำเป็นเครื่องหมายที่จะให้หลักประกันกับการบริหารงานที่ดีอย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้เน้นเฉพาะการวางโครงสร้างสถาบันเพื่อเป็นเครื่องมือในการให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น เช่น การเลือกตั้งทั่วไป การเลือกตั้งโดยคะแนนลับและการประชุมปรึกษาหารือประจำปี จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมตามนัยของทฤษฎีนี้มิได้เปิดโอกาสให้ผู้ตาม ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจขององค์กรอย่างแท้จริง ผู้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจ ได้แก่บรรดาผู้นำต่างๆ ที่เสนอตัวเข้ามาสมัครรับเลือกตั้ง ส่วนผู้ตามนั้นเป็นเพียงไม้ประดับเท่านั้น

2. ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ตามแนวคิดของทฤษฎีนี้ การมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ไม่เฉพาะแต่การเข้าไปพิจารณาเลือกตั้งหรือถอดถอนผู้นำเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้นทฤษฎีนี้ ยังมองการมีส่วนร่วมเป็นการศึกษา และพัฒนาการกระทำทางการเมืองและสังคมที่มีความรับผิดชอบ นั้นก็คือ การไม่ยอมรับให้มีส่วนร่วมนับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของผู้ตาม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

1.3 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ถิรยุทธ (2534) ได้ระบุขั้นตอนของการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุและปัญหาของประชาชน เนื่องจากประชาชนผู้ประสบปัญหาย่อมรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด มิใช่ข้าราชการหรือนักพัฒนา

2. การมี่สวนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ เพราะโดยพื้นฐานความเป็นจริงแล้วจะเลือกกลยุทธการพัฒนา ควรจะเป็นประชาชนในชุมชน เพื่อจะสามารถกำหนดกลยุทธให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรม และผลงานที่ปรากฏ

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อค้นหาข้อดีและข้อบกพร่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไป

และเทคนิคที่ใช้ในกระบวนการที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 เทคนิคที่ใช้ คือการสำมะโนปัญหา ขั้นตอนที่ 2 เทคนิคที่ใช้ คือ การสนทนาวิสาสะ (หรือการเสวนาและถกปัญหาในลักษณะแลกเปลี่ยนกัน) ขั้นตอนที่ 3 เทคนิคที่ใช้ คือการจัดองค์กร และขั้นตอนที่ 4 เทคนิคที่ใช้คือ การให้ประชาชนประเมินผลด้วยตนเอง

ส่วนวันรักษ์ (2531 : 11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบท โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง มี 5 ขั้นตอนดังนี้คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นปัญหาและความต้องการแท้จริง (Real Need) ของชุมชนตลอดจนจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหรือหลังซึ่งปัญหาเหล่านี้ คนภายนอกหรือนักพัฒนาชนบทจะเป็นผู้นำกระตุ้นให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าคนอื่น ให้เกิดความเข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกสาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้วว่าเป็นปัญหาลำดับความสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ไขนั้นตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธี และการวางแผนในการแก้ไขปัญหา การแก้ปัญหาแต่ละอย่าง อาจแก้ได้หลายวิธีและแต่ละวิธีอาจมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากได้ทราบข้อดีและข้อเสียต่างๆ แล้ว ประชาชนจะเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีไหนดี

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชาวชนบทมีฐานะยากจนและขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวชนบทก็มีทรัพยากรที่สามารถมีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงานได้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

อย่างน้อยชาวชนบทก็ยังมีแรงงานของตนที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชาวชนบทจะสามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่างๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่ทำขึ้นเพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้าและสัมฤทธิผลของการดำเนินในกิจกรรมด้านต่างๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้ 2 กรณี คือ กรณีแรก โครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และ กรณีที่สอง คือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

สุรินทร์ (2536) ได้ทำการศึกษาลักษณะของการมีส่วนร่วมและได้แบ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ลักษณะ ดังนี้

1. มีส่วนร่วมประชุม
2. มีส่วนร่วมบริจาคเงิน
3. มีส่วนร่วมเป็นสมาชิก
4. มีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
5. มีส่วนร่วมเป็นผู้นำ

นอกจากนี้ยังได้จัดลำดับขั้นของการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือ (สุรินทร์, 2536)

1. การร่วมประชุม
2. การออกแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
3. การตีปัญหาให้กระจ่าง
4. การออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
5. การออกเสียงเลือกตั้ง
6. การบริจาคเงิน
7. การบริจาควัตถุ
8. การช่วยเหลือด้านแรงงาน
9. การใช้โครงการที่เป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง
10. การช่วยเหลือในการรักษาโครงการ
11. การทำงานกับตัวนำการเปลี่ยนแปลง

นิรันดร์ (2527 : 182-185) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวความคิดสำคัญ 3 ประการ คือ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน

3. การตกลงใจที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนาการมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าว เป็นเหตุเร้าใจให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง ความร่วมมือร่วมใจรวมกับการประสานงานและรวมกับความรับผิดชอบ

ทฤษฎีการมีส่วนร่วม มีวิธีการดังนี้ Rogers (1986) อ้างโดยโกวิทย์ (2539 :7)

1. โครงการที่จัดขึ้นนั้น จะต้องแสดงให้กลุ่มเป้าหมายสนใจ จะสนองความต้องการของบุคคลได้อย่างแท้จริง

2. จะต้องให้กลุ่มเป้าหมายนั้น ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจแก้ปัญหา ต่างๆ ให้มากที่สุด

3. การตัดสินใจหรือความคิดเห็น จะต้องเป็นกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ และไม่ขัดแย้งต่อความเชื่อต่างๆ ในชุมชนนั้น

2. การดำเนินงานของโรงเรียนเกษตรกร

การดำเนินงานโรงเรียนเกษตรกรนั้น เกษตรกรจะเป็นผู้ที่ค้นพบปัญหาต่างๆ ด้วยตนเองและหาทางแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกันตามกระบวนการมีส่วนร่วม

โรงเรียนเกษตรกร หมายถึง สถานที่ที่มีกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นสิ่งที่นำมาใช้ในการส่งเสริมการเกษตรเพื่อให้เกษตรกรได้ร่วมกันคิดร่วมกันแก้ไขปัญหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเองในกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มปลูกจนกระทั้งเก็บเกี่ยวและหลังเก็บเกี่ยว (Season Long Training) โรงเรียนเกษตรกรแตกต่างจากกิจกรรมการส่งเสริมการเกษตรที่ปฏิบัติกันอยู่ ดังนี้

เกษตรกรเข้ารับการอบรมอย่างต่อเนื่องตลอดฤดูการเพาะปลูก ตามหลักสูตรที่กำหนด โดยเน้นให้มีการศึกษา ทดลอง วิเคราะห์ และตัดสินใจโดยตัวเกษตรกร

เกษตรกรเป็นผู้จัดทำวัสดุอุปกรณ์การเรียน รวมทั้งทำแปลงศึกษา ทดลองทำสวนแมลง (Insect Zoo) การเก็บตัวอย่างศัตรูพืชเพื่อการจำแนกและศึกษาบทบาทของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศน์และการวิเคราะห์ระบบนิเวศน์เกษตร เพื่อประกอบการตัดสินใจ

แปลงทดลอง (Field Lab) หรือแปลงสำหรับฝึกหัดเรียนรู้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของโรงเรียนเกษตรกร ประกอบด้วย พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ หรือ 1,600 ตารางเมตรที่เกษตรกรจะร่วมกันใช้เป็นแปลงศึกษาทดลอง เปรียบเทียบ กิจกรรมต่างๆ ที่เกษตรกรต้องการหรือควรที่จะเรียนรู้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

การทดสอบความรู้ของเกษตรกรก่อนและหลังการอบรม (Entrance and Exit Test) เพื่อวัดความรู้ของเกษตรกรที่ร่วมโครงการเพื่อใช้เป็นแนวทางในการขยายผล โดยใช้เกษตรกรที่มีผลงานดีเด่นคัดเลือก เพื่อให้เป็นวิทยากรในการอบรมเกษตรกร (Farmers Trainers) ซึ่งเป็นกระบวนการที่นำไปสู่ IPM เพื่อชุมชน (Community IPM) การทดสอบความรู้อาจจะมีวิธีการใดๆ ก็ได้ รวมทั้งการใช้หีบลงคะแนน (Ballot Box) ซึ่งเป็นวิธีการมาตรฐานที่ใช้กันทั่วๆไป

เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ผู้รับผิดชอบในการอบรมเกษตรกรจำเป็นต้องผ่านการอบรมเพื่อเป็นวิทยากร (Training of Trainers) ตลอดฤดูการเพาะปลูก (Season Long Training) ก่อนที่จะออกไปดำเนินการอบรมเกษตรกร และจะต้องมีอุดมการณ์ในการที่จะเสียสละและอุทิศตนเพื่อประโยชน์ของเกษตรกรโดยรวม

กิจกรรมการติดตามผล เพื่อสร้างความต่อเนื่อง และก่อให้เกิดความยั่งยืน ได้แก่ การจัดงานวันสาธิต (Field Days) สำหรับเกษตรกรในชุมชนนั้นและใกล้เคียง การเผยแพร่ความรู้ระหว่างเกษตรกร การจัดอบรมเกษตรกรเพื่อให้เป็นวิทยากร (Farmer Trainers) การศึกษา ทดลองโดยเกษตรกร รวมทั้งกิจกรรมการจัดตั้งองค์กรระหว่างกลุ่มเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนหารือ และทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องและยั่งยืน ในระหว่างเกษตรกรด้วยกัน เกษตรกรที่ร่วมโครงการแต่ละโรงเรียน ประมาณ 25-30 คน คัดเลือกด้วยความสมัครใจ สำหรับเกษตรกรที่ต้องการจะได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิต ลดต้นทุน และปลอดภัยจากสารพิษของสารเคมีต่างๆ ที่คุกคามเกษตรกรอยู่ในขณะนี้ โดยมีข้อตกลงกันว่าจะมีการพบปะกันอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้งๆละ5-6 ชั่วโมง ตลอดฤดูการเพาะปลูกตั้งแต่การเตรียมพันธุ์ ดิน จนกระทั่งเก็บเกี่ยว ประมาณ 14-16 สัปดาห์ ในช่วงดังกล่าวเกษตรกรจะมีโอกาสได้รับความรู้ ทักษะต่างๆ ที่จะช่วยให้เขาเหล่านั้นเกิดความมั่นใจในการตัดสินใจจัดการกับพืชที่ปลูกอย่างถูกต้อง

กิจกรรมในการประชุมโรงเรียนเกษตรกรแต่ละสัปดาห์

08.00 น. ลงสำรวจแปลงปลูกพืช : เกษตรกรกลุ่มละ 4-5 คน ลงสำรวจแปลงปลูกพืชถึงสภาพทั่วๆไป เก็บตัวอย่างพืชและแมลง สิ่งมีชีวิตอื่นๆ จากแปลงที่ใช้ทดลองฝึกปฏิบัติ บันทึกข้อมูลต่างๆ โดยเจ้าหน้าที่ผู้อำนวยความสะดวกจะเป็นผู้เตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นให้

09.00 น. การวิเคราะห์ระบบนิเวศน์ (Ecosystem Analysis) : ช่วงนี้นับว่าเป็นหัวใจในการประชุมแต่ละสัปดาห์ แต่ละกลุ่มจะใช้ข้อมูลที่ได้จากแปลงปลูกพืชร่วมกันแสดงออกเป็นภาพ ซึ่งประกอบด้วยศัตรูพืช ศัตรูธรรมชาติ สุขภาพของพืช สภาพแปลงปลูกพืช สภาพอากาศ และการปฏิบัติอื่นๆ ในช่วงนั้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

10.00 น. การเสนอผลการตัดสินใจ (Decision Making) : ผลการวิเคราะห์ร่วมกันภายในกลุ่มจะถูกนำเสนอโดยตัวแทนของกลุ่มต่อที่ประชุมใหญ่ เพื่อการอภิปรายและเพื่อเป็นการฝึกหัดเสนอผลต่อคนหมู่มาก มีการโต้ตอบซักถามเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน และช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม

10.30 น. การบรรยายเชิงอภิปราย (Special Topics) : กิจกรรมนี้มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องมาจากในแต่ละช่วงของการเจริญเติบโตของพืชในแต่ละพื้นที่ ปัญหามีความแตกต่างกัน เจ้าหน้าที่ส่งเสริมผู้ดำเนินการอบรม จะดำเนินงานตามสถานการณ์ในขณะนั้น เช่น กายวิภาคของพืช ห่วงโซ่อาหาร ระบบนิเวศน์ สุขภาพและความปลอดภัย การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจ การจัดการเรื่องน้ำ ปุ๋ย การศึกษาอื่นๆ เช่น การทำสวนแมลง (Insect zoo) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพืช-แมลง แมลง-แมลง เป็นต้น

11.00 น. กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ (Group Dynamic) : กิจกรรมนี้ช่วยกระตุ้นให้เกษตรกรเข้าใจถึงการร่วมกันแก้ปัญหา การสื่อความหมายฝึกหัดสร้างความเป็นผู้นำ กิจกรรมของแต่ละกลุ่มในแต่ละสัปดาห์ จะช่วยให้เกิดความสนิทสนมกลมเกลียวเกิดความสามัคคี และช่วยให้เกษตรกรเข้าใจถึงกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มหรือเป็นทีม

11.30 น. ทบทวนและวางแผน (Review and Planning) : เป็นการสรุปผลการดำเนินงานในสัปดาห์ที่ผ่านมา ความก้าวหน้าของช่วงระยะเวลาการเจริญเติบโตของพืช ระบบนิเวศน์ ผลของการจัดทำสวนแมลง การเก็บตัวอย่างศัตรูพืช การทดลอง ปุ๋ย พันธุ์ การชดเชยของพืชที่ถูกทำลายแผนที่จะดำเนินงานในสัปดาห์ต่อไป เมื่อสิ้นสุดฤดูกาลจะมีการวัดเปรียบเทียบผลผลิต วิเคราะห์ผลตอบแทนเศรษฐกิจ

หมายเหตุ : ช่วงระยะเวลาอาจจะเปลี่ยนแปลงยืดหยุ่นได้ แต่ไม่ควรน้อยกว่านี้และกิจกรรมควรเริ่มในช่วงเช้าที่สุดเนื่องจากสิ่งมีชีวิตในระบบเริ่มมีการเคลื่อนไหวอย่างเต็มที่ ในช่วงนี้หากเริ่มสายสิ่งมีชีวิตส่วนใหญ่จะหลบซ่อนตัวหาที่ร่ม ทำให้การสำรวจไม่ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์

ขั้นตอนการดำเนินงานโรงเรียนเกษตรกร

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า การถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกรตามกระบวนการ “โรงเรียนเกษตรกร” นั้น เกษตรกร คือ ศูนย์กลางของการเรียนรู้ ตั้งแต่เริ่มปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยว โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะมีบทบาทเป็นผู้ดำเนินการ หรือวิทยากรพี่เลี้ยง (Facilitator) การที่จะทำหน้าที่ดังกล่าวได้นั้น วิทยากรจำต้องมีความรู้อย่างลึกซึ้งตลอดกระบวนการทั้งเรื่องการจัดการพืช ระบบนิเวศน์ และเทคนิคการถ่ายทอดความรู้สิ่งเหล่านี้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่ เข้าใจว่าตนเองรู้หมดแล้วจากการศึกษาจากสถาบันการศึกษา และประสบการณ์จากการทำราชการที่ผ่านมา แต่หากวิเคราะห์ตนเองอย่างเป็นธรรม ท่านจะรู้แต่เพียงทฤษฎีเป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างมีให้เห็น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

มากมายที่ข้าราชการเกษตรออกไปทำการเกษตรโดยใช้ความรู้ที่เรียนมาจากวิทยาลัย มหาวิทยาลัย แต่ต้องประสบความล้มเหลวเป็นส่วนใหญ่

ดังนั้นการจัดตั้งโรงเรียนเกษตรกรนั้น เจ้าหน้าที่ผู้ซึ่งจะเป็นวิทยากรพี่เลี้ยงนั้น จะต้องมีการดำเนินการดังต่อไปนี้

1. การอบรมอย่างเข้มข้นตลอดฤดูการเพาะปลูก : จำเป็นอย่างยิ่งที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้ที่จะเป็นวิทยากรพี่เลี้ยง จะต้องได้รับการอบรมอย่างเข้มข้นทุกวันตลอดฤดูการเพาะปลูกยกตัวอย่างในนาข้าวใช้เวลา ประมาณ 16 สัปดาห์ กะหล่ำปลี 12 สัปดาห์ หรือคะน้า 8 สัปดาห์ เป็นต้นในระหว่างการฝึกอบรมจะมีแปลงสำหรับใช้ฝึกปฏิบัติและทำความเข้าใจตั้งแต่หลักการเบื้องต้นของ IPM การลงมือปฏิบัติด้วยตนเองในทุกๆ เรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น การเขตกรรม การเปรียบเทียบพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงของสภาวการณ์ต่างๆ ซึ่งปกติเกษตรกรจะต้องพบหรือเผชิญการหาแนวทางแก้ไข การฝึกปฏิบัติอย่างหนัก เช่นนี้ทำให้เกษตรกรเกิดความเชื่อถือ เจ้าหน้าที่เองก็ได้เพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ ความชำนาญ การทำงานเป็นกลุ่ม (Team) เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง กระตือรือร้นที่จะนำความรู้ไปสู่เกษตรกรผู้เป็นกระดูกสันหลังของประเทศต่อไป

2. การถ่ายทอดความรู้เบื้องต้น : ในระหว่างฝึกอบรมการฝึกปฏิบัติจะทำในแปลงของเกษตรกรร่วมกับเกษตรกร เจ้าหน้าที่กลุ่มละประมาณ 5 คน จะทำการศึกษาทดลองร่วมกับเกษตรกร เช่น การชดเชยของพืชที่เสียหายจากศัตรูพืช การเปรียบเทียบพันธุ์ การทำสวนแมลง การเก็บตัวอย่างศัตรูพืช ศัตรูธรรมชาติ สำรวจแปลง วิเคราะห์ระบบนิเวศน์ การจัดการกับพืชในแต่ละช่วงของการเจริญเติบโต การจัดงานสาธิต การทดสอบความรู้เกษตรกร การจัดทำสื่อการสอน เป็นต้น

3. การฝึกทำงานเป็นคณะ (Team) : ในระหว่างการอบรมกลุ่มละ 4-5 คน พร้อมด้วยพี่เลี้ยงผู้ที่มีประสบการณ์ (Master Traniner) จะออกไปดำเนินการจัดตั้ง “โรงเรียนเกษตรกร” ร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่เพื่อฝึกปฏิบัติเริ่มตั้งแต่การวางแผนการมอบหมายภารกิจหน้าที่ของแต่ละคนในแต่ละช่วงของการดำเนินงาน

4. การเตรียมการในการจัดตั้งโรงเรียนเกษตรกร : ก่อนที่จะดำเนินการโรงเรียนเกษตรกร การเตรียมการ วางแผน กลยุทธ์ในการที่จะอธิบายถึงผลดีของโรงเรียนเกษตรกร การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับระบบการทำการเกษตร การคัดเลือกเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ มีการประชุมร่วมกับเจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ ทำความเข้าใจขั้นตอนในการอบรม และขอความร่วมมือสนับสนุน จากนั้นจะมีการประชุมกับกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย ซึ่งมีกิจกรรมสำคัญเบื้องต้น ซึ่งจะต้องหารือทำความเข้าใจกัน คือ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

4.1 แผนผังการปลูกพืชในชุมชนนั้น : เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจะร่วมกันทำแผนผังแปลงของเกษตรกรที่ตั้งอยู่ในชุมชนนั้น ในแผนผังจะแสดงถึงสภาพพื้นที่ทำการเกษตร พืชที่ปลูกส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัย ชุมชน พื้นที่ถือครอง ระบบการชลประทาน เป็นต้น ข้อมูลเหล่านี้จะใช้ประกอบการพิจารณา จุดที่จะใช้ดำเนินการรวมทั้งหลักสูตรที่จะนำมาใช้ให้เหมาะสมกับปัญหาและความต้องการของชุมชนนั้นๆ

4.2 วิเคราะห์ภาวการณ์ใช้แรงงานและเพศ : กิจกรรมนี้เพื่อกำหนดการใช้แรงงานในระบบการปลูกพืชและบทบาทของเกษตรกรชายและหญิง ในการทำการเกษตร โดยเฉพาะเกษตรกรสตรีซึ่งมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น แต่ยังคงได้รับความสนใจน้อยในการถ่ายทอดความรู้ การวิเคราะห์จะช่วยให้เห็นความสำคัญของสตรีและกระตุ้นให้เข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น

4.3 การทำข้อตกลงร่วมกัน : เมื่อมีการตกลงให้คำมั่นสัญญาในการรวมกลุ่มที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกันแล้ว เกษตรกรจะร่วมกันพิจารณาสถานที่ ซึ่งจะใช้เป็นที่ประชุมและทำกิจกรรมร่วมกันในแต่ละสัปดาห์ กิจกรรมเน้นหนัก (ปัญหาหรือความต้องการของเกษตรกร) ที่จำเป็นต้องรวมไว้ในหลักสูตร รายชื่อของผู้ร่วมโครงการ กำหนด วันเวลา ที่จะมีการประชุม ความคาดหวังสิทธิและหน้าที่ของเกษตรกรผู้ร่วมโครงการ และวิทยากรพี่เลี้ยง เมื่อเสร็จการประชุมในครั้งนี้ก็จะได้ “ข้อตกลงร่วมกัน” ในการดำเนินงานโรงเรียนเกษตรกรต่อไป

Polo Yech (2003) กล่าวว่า ในการดำเนินกิจกรรมโรงเรียนเกษตรกรนั้น เกษตรกรจะถูกฝึกให้รู้จักคิดวิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ ทั่วไปภายในแปลงเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจริง และเกษตรกรจะถูกฝึกให้รู้จักการนำเสนอข้อมูลผลการวิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ ภายในแปลง เพื่อร่วมกันที่จะวางแผนการในการจัดการในแปลงเรียนรู้ด้วยกันต่อไป

Singh (2003) ได้ให้ความเห็นไว้ในรายงานของเขาว่า รูปแบบของโรงเรียนเกษตรกรนั้นจะมีตัวชี้วัดอยู่ที่ การเน้นความสำคัญในเรื่องของความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) ในระบบนิเวศน์ รวมทั้งสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ของคนในชุมชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งในการเรียนรู้ในโรงเรียนเกษตรกรนั้น เกษตรกรจะเป็นผู้ที่ค้นพบปัญหาต่างๆ ด้วยตนเอง และหาทางแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกันตามกระบวนการมีส่วนร่วม

Gallagher (2003, pp. 5-6) ได้สรุปหลักการที่สำคัญของโรงเรียนเกษตรกรไว้ 6 ประการคือ

1. กลุ่มผู้เรียน (Group) คือชาวบ้านที่ให้ความสำคัญร่วมกัน โดยอาจเป็นเพศชาย ร่วมกับเพศหญิง หรืออาจแยกเพศก็ได้ ขึ้นอยู่กับหัวข้อที่เรียนรู้ และวัฒนธรรมที่นั่น อาจเป็นกลุ่มที่จัดตั้งอยู่แล้ว หรืออาจเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่ก็ได้ และต่อไปกลุ่มนี้อาจอาจสานต่อความสัมพันธ์ไปเรื่อยๆ ก็ได้ แต่โรงเรียนเกษตรกร ไม่ได้มุ่งหวังให้เป็นกลุ่มถาวร แม้หลายๆ แห่งจะเป็นกลุ่มเช่นนี้ก็ตาม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

2. ไร่นา (Field) โรงเรียนเกษตรกรนี้จะเน้นการปฏิบัติ และถ่ายทอดเนื้อหา มิใช่เป็นเรื่องทฤษฎี ในโรงเรียนนี้ “ไร่นา” คือ “ครู” ที่ให้อุปกรณ์การเรียนรู้ได้มากมาย เช่น พืช แมลง และปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริง และมีการนำปัญหาดังกล่าวอภิปรายกันต่อไป

3. วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) จำเป็นต้องมีความรู้ทางเทคนิค เพื่อให้เป็นผู้นำการฝึกปฏิบัติด้านต่างๆ แก่ผู้เรียน จึงอาจเป็นเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร หรือผู้ที่จบจากโรงเรียนเกษตรกรมาก่อนแล้วก็ได้ เพราะการที่วิทยากรอยู่ในท้องถิ่นนั้น เขาจะมีความคล้าย (homophily) กับนักเรียน หรือ เกษตรกร รู้ภาษา รู้วัฒนธรรม และบุคคล สถานที่ต่างๆ ในท้องถิ่นเป็นอย่างดี จึงประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางได้มาก

4. ผู้นำโครงการ (Progrmme leader) ควรเป็นผู้จะช่วยวิทยากรกระบวนการ ในการจัดการหาวัสดุอุปกรณ์ และสถานที่ต่างๆ ที่เหมาะสมกับการใช้ และควรเป็นผู้ติดตามงานและประเมินผลงานด้วย

5. หลักสูตร (Curriculum) หลักสูตรของโรงเรียนเกษตรกรจะมีจนครบวงจร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพืช สัตว์ ดิน งานฝีมือต่างๆ ส่วนใหญ่ไม่เน้นการบรรยาย แต่เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์โดยเรียนจากการปฏิบัติจริง ในทุกกิจกรรมนำไปสู่การทำจริง โดยมีการสังเกต วิเคราะห์ และการตัดสินใจ การปฏิบัติ ดังนั้นจึงไม่เพียงแต่เน้นว่า จะ “ทำอย่างไร” แต่จะรู้ด้วยว่า “เหตุใดจึงทำเช่นนั้น”

6. งบประมาณที่ใช้ (Financing) อาจใช้น้อยหรือมากก็ได้ โดยค่าใช้จ่ายที่มักมีสูง คือ ค่าเดินทาง และค่าบุคคลากร ดังนั้นหากโรงเรียนเกษตรกรจัดโดยองค์กรท้องถิ่น ก็อาจใช้งบไม่มาก หลักสูตรหนึ่งๆ อาจใช้ตั้งแต่ 45 - 900 บาทต่อเกษตรกร 1 คน แต่ที่จัดโดยธนาคารโลก อาจใช้ตั้งแต่ 1,350 - 2,250 บาท ต่อเกษตรกร 1 คน

3. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุรินทร์ (2536) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง 36-28 ปี โดยมีอายุเฉลี่ย 49 ปี และส่วนใหญ่แต่งงานแล้ว ด้านการศึกษาส่วนใหญ่จะจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 สำหรับพฤติกรรมด้านข่าวสารนั้น ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่จะมีความสนใจรับข่าวสารด้านการเกษตรมากที่สุด โดยผู้ที่ให้ข้อมูลจะได้รับข่าวสารจากทางวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ พบว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีทัศนคติต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนในระดับที่ดีมาก และไม่มีปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานแต่อย่างใด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ประสบสุข (2535) ได้ศึกษาถึง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย พบว่า พระสงฆ์ทั้งหมดจากกรณีศึกษามีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เหมือนกัน 8 วิธี คือ

1 .กำหนดเขตวัดหรือสำนักสงฆ์เป็นเขตอภัยทาน

2 .สั่งสอนชาวบ้านให้หยุดยั้งการทำลายป่า

3 .ฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายโดยการร่วมมือกันปลูกป่า

4 .สร้างสภาพจิตสำนึกให้ชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า

5 .ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

6 .จัดทำแนวเขตป่าอนุรักษ์ เช่น ปักป้าย ปักหลักเขตที่แน่นอน

7 .จัดตั้งองค์กรในชุมชนให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการอนุรักษ์

8.ระดมชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ป่า

วีระศักดิ์ (2537) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ กระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรในแผนการผลิต : กรณีศึกษา บ้านไร่ ตำบลแม่ตืน อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน พบว่า เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลมีการพิจารณาประเด็นปัญหา เพื่อให้ทราบถึงปัญหาที่จริงโดยการวิเคราะห์ค้นหารายละเอียดต่างๆ ของปัญหาแล้วจึงพิจารณาค้นหาทางเลือกเพื่อเป็นแนวของการปฏิบัติโดยเลือกทางเลือกที่ก่อประโยชน์มากที่สุดและตัดสินใจเลือกทางเลือกที่นำไปใช้แก้ปัญหา

บพิตร (2538) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ กระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรในการเข้าร่วมโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตทางการเกษตร จังหวัดอุดรธานี พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีการตัดสินใจ ตามกระบวนการตัดสินใจทั้ง 4 ขั้นตอน คือ การวิเคราะห์ปัญหา พิจารณาค้นหาทางเลือก ประเมินผลทางเลือก และตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด

วิชัย (2545) ได้ศึกษา การยอมรับของเกษตรกรต่อการดำเนินงานโครงการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตข้าวตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ปี 2544/2545 ในภาคเหนือตอนบน พบว่า เกษตรกรร้อยละ 90 ยอมรับการดำเนินงานของโครงการ และร้อยละ 10 ไม่ยอมรับผลการดำเนินงานของโครงการโรงเรียนเกษตรกร

Ngin Chay (2002) กล่าวไว้ในรายงานการวิจัย การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโรงเรียนเกษตรกรของประเทศกัมพูชา (1993-2002) ว่า โรงเรียนเกษตรกรในประเทศกัมพูชานั้นจัดได้ว่ามีจุดเด่นอยู่ที่ หลักการบริหารจัดการศัตรูพืชแบบผสมผสาน หรือ IPM อันได้แก่ การฝึกเป็นคนช่างสังเกตจดจำรายละเอียดสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในแปลงเรียนรู้ รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจร่วมกันภายในแปลง ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ต้องอาศัยการฝึกปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วมจากเกษตรกรจำนวน 25-30 คน จึงจะทำให้การปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

Minjauw et al. (2003) กล่าวไว้ในรายงานการวิจัย การศึกษาโรงเรียนเกษตรกรในประเทศเคนย่า ไว้ว่า รูปแบบของโรงเรียนเกษตรกร ไม่เพียงแต่จะนำไปใช้แต่เพียงด้านพืชเท่านั้น แต่ยังสามารถปรับรูปแบบประยุกต์ และพัฒนามาใช้ในการปศุสัตว์ได้อีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Mangan and Mangan (2003) ที่ได้รายงานว่ารูปแบบโรงเรียนเกษตรกรสามารถนำไปใช้ในการจัดการป่าไม้ได้ด้วย

Heong et.al. (1994) กล่าวไว้ในรายงานการวิจัยการศึกษาโรงเรียนเกษตรกรในประเทศเวียดนามว่า ประเทศเวียดนาม ได้ใช้แนวทางโรงเรียนเกษตรกรนี้ในการปราบหอยเชอรี่ในนาข้าว ซึ่งเน้นให้เกษตรกรศึกษาแปลงนาของตนเอง มีการติดตามดูแปลงนา (วิเคราะห์) เป็นรายสัปดาห์ แล้วสุ่มตัวอย่างวัชพืช หอยเชอรี่ แมลง โรค หนู ระดับน้ำ และสภาพอากาศ ในการอภิปรายหมู่กันเป็นประจำทุกสัปดาห์ แล้วสรุปผลโดยเขียนบนกระดาษบรู๊ฟ เพื่อช่วยให้การอภิปรายเกิดผลดียิ่งขึ้น และมีรายงานระบุว่าเกษตรกรได้ปรับปรุงการทำนาโดยลดความเสียหายจากหอยเชอรี่ได้มากมาย นับจากช่วงปี 2539-2542 มีการอบรมวิทยากรผู้เข้าไปดำเนินการถึง 4 รุ่น และโรงเรียนขยายไปถึง 168 แห่ง (แต่ละแห่งมีเกษตรกร 25-35 ราย)

Caifu, Tang and L.Yong (2000) ระบุไว้ในรายงานการมีส่วนร่วมในโรงเรียนเกษตรกรในประเทศจีนว่าโรงเรียนเกษตรกรนี้แก้ปัญหาความไม่รู้เทคนิคในการจัดสวนผลไม้ได้ เพราะผู้เข้าร่วมอบรมเอง ได้ระบุปัญหาต่างๆ ที่ต้องการแก้ไขอย่างรีบด่วนออกมาเอง จากนั้นก็มีการกำหนดขั้นตอนเป็นลำดับเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ให้เกษตรกรมาร่วมคิดร่วมทำกิจกรรมตามที่กลุ่มตนริเริ่มขึ้น เพื่อสร้างทักษะให้เกิดแก่คนในชุมชน

Lakchai et.al. (1993) รายงานว่ามีการเปิดโรงเรียนเกษตรกรให้แก่เกษตรกรสตรี จำนวน 30 คน จากอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท พบว่า โดยทั่วไปเกษตรกรสตรี มีความรู้น้อย และขาดทักษะในการวิเคราะห์ปัญหาโรค-แมลง และการใช้สารเคมี หรือการใช้ศัตรูชีวภาพควบคุมโรคและแมลง และไม่รู้ถึงอันตรายที่ร้ายแรงของยาปราบศัตรูพืช แต่สำหรับบางรายก็รู้ปัญหา จึงจ้างแรงงานมาพ่นยาแทน และเกษตรกรชายก็ไปขายแรงงานในเมืองกันมาก จึงต้องมีการให้ความรู้ และทัศนคติที่ถูกต้องในการควบคุมโรค-แมลงแก่เกษตรกรหญิงด้วย (ปกติจัดอบรมเฉพาะเกษตรกรชาย) การที่ไม่รู้ปัญหาศัตรูพืชที่ดีพอ ทำให้เกษตรกรสตรีมักถูกจูงใจจากการโฆษณาต่างๆ ให้ใช้ยาปราบศัตรูพืชมากขึ้น ดังที่กล่าวมาแล้ว

แต่การจะอบรมเกษตรกรสตรีก็มีปัญหา ที่สตรีมักมีภารกิจงานบ้านมากมาย ดังนั้นจึงใช้วิธีให้สตรีมีส่วนร่วมในการทดลองและเรียนรู้ เกี่ยวกับการจัดการอารักขาพืช ซึ่งดำเนินการโดยให้เกษตรกรสตรีทดลองในนาของตนเอง และเรียนรู้ด้วยกันไปในขณะเดียวกัน เพื่อจะแก้ปรับตนให้เหมาะสม และขณะเดียวกันก็เผยแพร่ผลการทดลองไปยังผู้อื่นอีกด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved